Péter I. Zoltán

Tabéry Géza és Boncza Berta megismerkedése és barátsága

Hatvan éve, 1958. január havában hunyt el 68 éves korában Tabéry Géza, az erdélyi történelmi regényírás úttörő képviselője, az erdélyi Ady-kultusz legodaadóbb terjesztője, aki utolsó éveit teljesen ennek a feladatnak szentelte. Életműve több mint húsz kötetet ölel fel. Ezekből mindössze egyet említünk, *A csucsai kastély kisasszonyát,* amelyet teljes egészében Ady későbbi felesége, Boncza Berta személyének szentelt. Írásunkban Boncza Berta és Tabéry Géza megismerkedését, későbbi levelezését, barátságukat ismertetjük.

Péter I. Zoltán Podmaniczky-díjas helytörténész, újságíró (1949, Nagyvárad). 1991–2009 között a Bihari Napló munkatársa. A Budapesti Műszaki Egyetem műemlékvédő szakmérnöki karán tanult. 1992-től számos helytörténeti és irodalomtörténeti könyve jelent meg.

*

Tízéves koráig lakott Boncza Berta Csucsán, amikor az apja Pestre vitte, hogy az Erzsébet nőiskolában tanuljon. A nyári vakációkat odahaza, Csucsán töltötte. Itt ismerte meg 1908 nyarán a 14 éves kislány a frissen érettségizett váradi fiatalembert, Tabéry Gézát, aki barátja és premontrei gimnáziumi diáktársa, Tószögi Iván meghívására látogatott Csucsára. Tabérynak az volt benyomása, hogy a koraérett eredeti gondolkodású gyermeklány az életre kíváncsian, de fölényesen viselkedik.

Boncza Berta 1910-től a svájci Lutry leányinternátus lakója volt. Naplójában egyebek mellett erről az időről így ír: „Télen a svájczi hegyek között, sportos kirándulásán az intézetnek, együtt ültem egy kalandos kedvű magyar fiúval…” A „kalandos kedvű magyar fiú” Tabéry Géza volt; későbbi könyvében leírta a szánkókirándulási emlékeit is. Nem sokkal előtte a fiatalember a genfi egyetem jogi karára iratkozott be. Továbbra is tartotta a kapcsolatot Tószögi barátjával, tőle tudta meg azt, hogy Berta ugyancsak Svájcban, nem messze Genftől a Lausanne melletti Lutryban él, a Le Marronnier leánypanzióban. Egy ködös novemberi napon levelet írt Bertának, ő postafordultával válaszolt, s 1910. november 30-i második levelében már bizalmas közlékenységgel tárta föl szomorú családi helyzetét, és panaszos őszinteséggel vallott intézeti magányáról. Így kezdődött levelezésük. Az őszinte levelek hatására Tabéryban mély rokonszenv ébredt a lány iránt. Egyebek mellett elküldte számára *A Holnap* antológia két kötetét is. Majd két hét múlva, 1910. december 14-én érkezett meg Berta válasza, amelyben Adynak *A Halál rokona* című versét csodaszépnek tartja. „Szeretem Adynak hiszterikus, beteg egyéniségét. A versei néha túlzottak, sőt korcsok, talán maga sem tudja, amit ír, de vannak erős, hatalmas, új érzései, pár sorban sok, sok gondolat, és ezek csak egy megértést, egy elismerést válthatnak ki belőlünk. Adyból az idő kell nagy írót csináljon. […] De hatása alatt nem vagyok…”

Tabéry szerint: „Ennek az évnek folyamán érdeklődése irodalomban és emberekben is még sokfelé kalandozott, s Ady versei csak lassan, fokozatosan hatottak rá. A fiatal leány-képzeletet az Ady-verseken kívül Ady életmódjának a híre fogta meg mindenekelőtt. Ady-versekről véleményeket nekem több ízben írt. De a véleménynyilvánítások közben is – amikor pedig már eléggé ismerte a költő oeuvre-ját – más férfiak foglalkoztatták képzeletét. Egyszer egy lausanne-i diák, egyszer nevelőintézetük szépművészeti professzora, bizonyos Walloton nevű úr, egyszer pedig egy neves budapesti színművész [Törzs Jenő].”

Levelezésük a Berta által diktált konspirációs szabályok szerint folyt. 1910. december 31-én írt levelében Berta meghívta a fiatalembert Sepeybe, ahol a diáklányok nyaraltak. Azt kérte Tabérytól, hogy Csató Pál néven ismeretlenként mutatkozzon be. A fiatalember 1911. január 4-én meg is érkezett, és sikerült elérnie, hogy ugyanabban a szállodában kapjon szobát, amelyben a diáklányok laktak igazgatónőjük felügyelete alatt.

Részt vett a lányok ródlikirándulásán, ahol mindössze egy rövid beszélgetésre nyílt alkalom közöttük. Megerősítették szóban is, amit a lány már levélben is kért: nem kötik le egymást ígérettel.

A Tabéry család nagyváradi háza a Fő utca 63. szám alatt.

Csinszka naplójában erre így emlékezett: „Tavaly *[pontosabban 1911 januárjában – sz. m.]* egy ilyenfajta vándor miattam vándorolt ide. Az első csókot hozta nekem, amit hazugságok, áldozatok árán úgy tervezett helyére tenni az érintetlen, makacs fiatal leány szájra, mint egy ritka tűzű, ritka értékű ékszert. Ez a csók nem sikerült. Kihült, megfakult, eljátszódott a tartózkodó, kamaszos védekezésben. Nem is érte talán a szájat, csak a kötelességtudón odatartott – széltől kicsípett – hűvös arcot. Szerelem helyett diákos, baráti beszélgetés lett az izgalmasnak képzelt találkozásból.”

Tabéry Géza könyvében erről így ír: „Ha kimondott csalódást nem is, de a lehangolódásnak jókora adagját hoztam haza magammal Sepeyből Genfbe. Látogatásommal ajtót nyitottam, melynek küszöbén át nem volt bemenet.” Tudnunk kell azt is, hogy ebben az időben a húszéves fiatalember Genfben erősen összemelegedett Thais Ivanovna Vetoschkine orosz diáklánnyal, s emiatt azt érezte, hogy a két egyenlő feszültségű kapcsolat sokáig nem fog megférni egyetlen szívakolban. Továbbra is írta baráti hangú leveleit Bertának, miközben a lánytól várta annak eldöntését, hogy a barátsághoz vagy a barátságnál merészebb fél-tervekhez tartsa-e magát.

Bertuka kivételes koraérettségével élesebben látott át a helyzeten – írja

Tabéry Berta egyik levelére utalva: „Kérdek én komolyan tőled valamit: mit akarsz? A menyasszonyod, ha lehetne, nem lennék még most. Mindkettőnk előtt ott van az élet, a jövő. Te Párizsba mégy. Nem áll jogomba megölni téged. Lehetek, ami vagyok: legjobb barátod, aki számon kéri egyszer tőled azt a párizsi életet talán, aki nem enged elzülleni. De az én menyasszonyságom még nagyon messze van, az én jövőm még egy titok." Fájt-e a válasz vagy fellélegeztem? – kérdezte önmagától Tabéry, az ellenben tény, hogy Thais Vetoschkine előtérbe került az életében, Bertával a levelek megritkultak.

Leveleik hangvétele ettől kezdve inkább barátivá vált. Berta megírta, hogy van egy kis „intim összeköttetése" Wallotonnal, a szépművészettanárával. Eltekintve a vissza-visszatérő zsörtölődésektől a levelek mindinkább szellemiek megbeszélésére, külön életproblémáik közléseire kanyarodtak.

„Olvasom a könyveidet, és talán gyerek ítélet, amit mondok, de Ady Endrében egy kis Petőfit, a jövő nagyra növő messiását látom megszületni – írja Berta 1911. február 5-i levelében. – »Az ős Kajánt« tartom talán a legszebbek egyikének. – Babits versformáját nehéznek érzem. Vágyom haza innen, és mintegy fehérbűnösen álmodom a szabadságomról. Akarom ismerni Ady Endrét, Törzs Jenőt és a többi szegény álmodó magyar fiút..." Ady ekkor még az „akarom ismerni" ellenére sem jelent számára határozott mágnest. Törzs Jenőért jóval többet rajong leveleiben, mint Adyért, kivált, amikor szúrni akar – fejtegette Tabéry.

1911. július 25-én Chatelard-ból írt Berta egy újabb levelet, amely Tabéry Géza szerint „kacér, gyülölködő, könnyed és hajmeresztő" volt. Ebben Walloton tanárát már vén marhának nevezi, majd azt írja: „Olvasom Ady Endre »Vér és arany«-át, s a »Szeretném, ha szeretnének«-et. Megértem és szeretem ezt az embert. Mennyi kultúra, mennyi finomság az érzéseiben!"

Berta utólag az emlékiratában azt állította, hogy nagyjából ugyanebben az időben barátnője, Markössy Böske két Ady-könyvet és a költő könyöklős portréját küldte el számára az intézetbe. – A könyvek felvágatlanul hevertek az intézeti leányszoba asztalán, de a kép egy keskeny kis

Tabéry Géza 1915-ben tiszti egyenruhában

aranykeretet kapott. Majd csak akkor olvasott bele a könyvekbe, amikor valamikor 1911 novemberében szobaáristomot kapott amiatt, mert magyarul beszélt egy leánytársával. Berta szerint, miután elolvasta a *Szeretném, ha szeretnének* kötet *Prológusát,* döntötte el, hogy írni fog Adynak.

Valóban jól hangzik, hogy e vers hatására írt Adynak. A valóság ellenben az – amit a Tabérynak írt levele is bizonyít –, hogy már 1911. július végén olvasta Adynak ezt a verseskötetét.

„Sorsszerűen íródott a levél. Lélekben, vágyban elindultam az ismeretlen Ady felé, úgy mint az álomban. Vonzott a magasság, szédített a mélység és nekem ugranom kellett"– írja Csinszka naplójában.

1911. november elején, amikor Tabéry szigorlatára készült Nagyváradon, megkapta Berta újabb levelét. Időközben a lány megírta autogramkérő levelét Adynak is, de a válasz egyre késett. Emiatt fogalmazott kissé ironikusan későbbi könyvében Tabéry: „Lutryban a késedelem miatt, úgy látszik, megint divatba jövök." Tabéry karácsonyi levelére Berta 1912. január 2-án válaszol. Ebben, akárcsak a későbbi néhány írásában, a fellengős, kislányos pózolások, a nagy szavak megtisztultak, leegyszerűsödtek. A fiatalember ezt úgy értelmezte, hogy a lány soraiból most kezdett kiáradni a barátság egyenletes, meleg, néha már derűre hajló közvetlensége.

Tabéry szerint nem ez volt a lány utolsó levele. Ennek okát abban látta, hogy bár 1912 elejétől kezdve Ady egy ideig rendesen válaszolt Bertukának – egy előtte mégis idegen levelezőpartner előtt sokáig nem nyílhatott meg úgy a lány, mint amilyen fenntartás nélkül őhozzá intézte sorait.

Tabéry Géza megállapítása szerint „Bertuka kivételes koraérett" volt, aki 14–16 évesen már az életre kíváncsian nyitott szemű, fölényesen öntudatos, eredeti gondolkodású és életszemléletű lány volt, de voltaképpen még zavarosan forrongó, kialakulatlan egyéniség, akit csapongó célkeresésében elszánt, makacs akarat fűtött. Igazi család nélküli gyermekkora és idegenben töltött iskolaéveinek lelki magánya azonban szeretetre szomjassá, szeszélyesen érzékenynyé és kitörésre készülő lázadóvá tette. Élénk, csapongó érdeklődése

Boncza Berta fiatalkori képe

mellett tele van rajongó, regényes vágyakkal és művészi ambícióval. Leveleiből kirínak a nagy szavak, a felnőttes pózok, érzik bennük az írójuk életkorával ellentétes mesterkélt irodalmiság. Korán ébredő nőiessége pedig gerjesztette kacér hiúságát és hódító ösztönét, hogy magára irányítsa a férfiak figyelmét és vonzalmát. Főként az idősebb férfiak vonzzák; mintha a távoli, hiányzó apát keresné bennük. Így terelődik figyelme Adyra is.

„Vendégesen, zajosan, sok apró-cseprő izgalommal telt el 1912-ben első csucsai nyaram, a hosszú távollét után – írja Boncza Berta visszaemlékezésében. – Itt látogatott meg, s beszélt néha hosszú délutánokon, lázas, boldog, fiatal terveiről egy-két komoly, tanuló, érdeklődő fiúpajtásom Váradról, Kolozsvárról." Szeptember végén, eleget téve a lány levélbeli meghívásának, Tabéry Géza is ellátogatott Csucsára. Mint írja: „Vonzott a múlt félreértéseinek jóvátétele, de a kiváncsiság is, mivé fejlődött Sepey óta. [...] Csucsai látogatásom egyik délutáni órájában odavezetett íróasztalához. Kinyitotta fiókját, elém tett egy képet, mely a könyöklő Adyt ábrázolta. Az arckép alatt ott volt Ady aláírása. Kezembe vettem az arcképet s megkérdeztem:

– Mit akarsz tőle?
– Leveleztünk.

Érdeklődésemre, hogy a levelezés tart-e még, olyan választ kaptam, hogy Ady hónapok óta nem felel.

– Persze, ezt élénken fájlalod? – epéskedtem.

Bertuka olyasvalamivel ütötte el az egyenes feleletet, hogy a fájdalom is csupán hangulat. Néha meglepi az embert, aztán távozik.

Most már fel akartam fedni a sisakrostélyát:

– Szereted?
– Szeretném megismerni.
– Tudod-e, mennyi köztetek a korkülönbség?

Vállat vont, mondta, hogy lehet húsz esztendő." Később majd a kastély parkjában a lány váratlanul Tabérynak szegezte a kérdést: „Mit szólnál hozzá, ha Adyhoz mennék feleségül?" Arra a kérdésre, hogy szóba került-e már köztük a házasság, azt felelte: „Nem. Ezt csak én gondoltam még. Tudod, hogy a verseit régen szeretem és levelezünk..." Tabéry nem válaszolt a lány kérdésére, de megígérte, hogy majd megteszi azt levélben.

Berta kérdése a kastély parkjában azt igazolja, hogy már ekkor felmerült benne az Adyval való házasságnak a lehetősége, igaz – kapcsolatuk ismeretében – minden alap nélkül. Hogy ezzel esetleg Tabéryt is ugratni akarta? Meglehet, sőt az is elképzelhető, hogy csak imponálni akart neki.

Tabéry Géza nem válaszolt Csucsán a lány kérdésére, sőt amikor Berta 1912. október 6-án Nagyváradon járt Tószögi Iván nővérénél, kitért a Bertával való találkozás elől is, azzal mentve ki magát, hogy önkéntesi szolgálatát tölti. A lány későbbi leveleiben is próbálta válaszra bírni Tabéryt, de az rendre kitért a válasz elől. Ezt követően a Tabéryval való levelezése rövidesen megszakadt, de a barátságuk nem.

Tabéry Géza Adyval véletlenül ismerkedett meg a vonaton 1914 júliusában, és életre szóló barátságot kötöttek. Ő akkor fegyvergyakorlatról tért vissza, Ady pedig Csucsára igyekezett, ahol egy hónappal korábban, június 18-án megkérte Boncza Berta – akkor már Csinszka – kezét. Adyéknak majd csak 1915. március 27-én sikerült a fővárosban összeházasodniuk, hosszas bonyodalmak után. Tabéry ekkor már jogászi végzettsége alapján tartalékos tiszt, aki előzőleg az orosz fronton harcolt, ahol 1914 karácsonyán egy szuronyrohamban súlyosan megsebesült, majd hazatért Váradra lábadozni.

1915 tavaszán Tabéry Géza ellátogatott Csucsára. A találkozást így örökítette meg könyvében: „Hathetes házasok se voltak Adyék, amikor 1915 tavaszán felkerestem őket csucsai otthonukban. Kedvesek voltak, mind a ketten.[...] Három nap alatt, amit náluk töltöttem, egyetlenegyszer esett szó a házasságukról. Négyszemközt megkérdeztem Bertukát:

– Boldog vagy?

A villámgyors válasz, a maga éles megfogalmazásában, inkább kiábrándult volt, mint kiábrándító:

– Nappal igen...

Nem, ez a házasság nem volt boldog már a kezdetén sem! Legalább nem a feleség részéről!"

Benedek István író, pszichiátert nem győzték meg Tabéry sorai, szerinte a hajdani vetélytárs nem akarta boldognak látni Csinszkát. Egyébként Csinszka visszaemlékezésében egyetlen mondatot szánt e látogatásnak: „Tabéry úr meglátogat – utána összeveszünk." Írt ellenben 1915. május 25-én egy levelet Dénes Zsófiának, s ebben szerepel egy mondat: „Egy gyermekkori, ma már nagyon súlytalan lelkesülés is temetődik, még az emléke is – az, hogy volt, élt és meghalt. Zsukám, én most nagyon szeretem magunkat..." Dénes Zsófia sze-

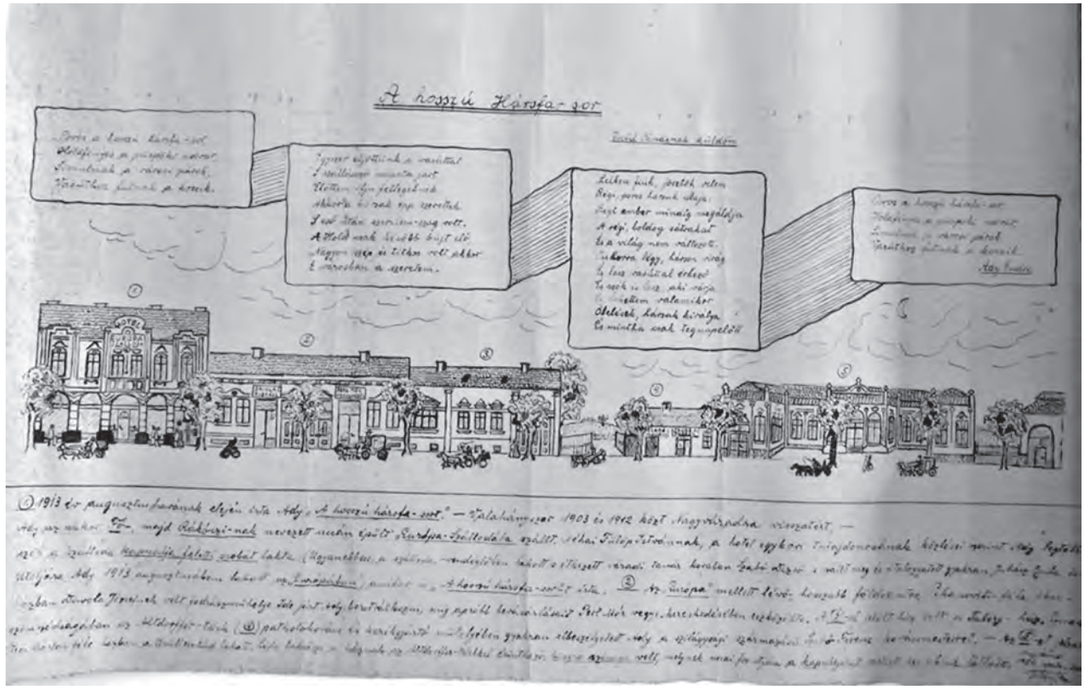

Tabéry Géza rajza: a 3. számmal jelzett a családi házuk volt, tőle jobbra egy kovácsműhely. Utóbbit később lebontották, hogy egy zsákutcát (a mai Titulescu utcát) nyithassanak a vasúti töltésig. Mellette állt a Stern-ház, ez napjainkban Léda-házként ismert

rint ebben a mondatban a Tabéry Gézához fűződő kapcsolatáról lehetett szó, de erről sohasem beszélt Csinszkával.

Egy másik visszaemlékezésében így írt Tabéry Géza: „Hathetes házasok se voltak Adyék, amikor 1915 tavaszán felkerestem őket csucsai otthonukban. Nem jelentettem be előre magamat. Meglepetés voltam, Bertuka összecsapta kezét, úgy nevetett a szakállamon. Ady, akit a háború bármely embertelen vonatkozása nagyon meggyötört – most őszintén, mélyen elkeseredett látásomon:

– Borzasztó, hogy emberek így tönkremenjenek.

Fél évvel később írott levelében is visszatért e döbbenetére:

»Sajnállak, hogy megint mundérban vagy, holott láttam, mennyire nem vagy még rendben egészség dolgában.«

Kedvesek voltak mind a ketten. Becéztek, ajnároztak. Mesélnem kellett nekik, mint a gyermekeknek, s ők borzongással hallgatták élményeimet.

Ady kérdezte:

– Embert is öltél?

S a két szeme riadtan meredt reám, amikor bólintottam.

Bertuka meg a nagymama bivalytejet küldöttek reggel óriási bögrével a vendégszobába. Évődő panaszkodással menekültem Adyhoz:

– A feleséged összetéveszt Tószögi Ivánnal. Ments meg, mert ha meghízom nálatok, tüstént kicipelnek megint a csatába.

Ady értette, hogy a tréfa mögött komolyabb elszántság is lappang. Ragaszkodás a rossz bőrömhöz, zörgő csontjaimhoz, beesett arcomhoz, a honnmarasztó, ideiglenes betegszabadságom egyéb nélkülözhetetlen kellékeihez. S a tejesbögréket sürgősen felváltották mindkettőnk örömére a borosüvegek…”

Többet már nem találkozott Tabéry Géza egyikükkel sem, de ettől még négy évtizedes újságírói pályáján mindig az Ady-kultusz ügyét szolgálta. Vezetője lett az 1919. február 19-én megalakult Ady Endre Irodalmi Társaságnak, később kezdeményezője annak az országos mozgalomnak, amelynek eredményeként 1935. szeptember 8-án Érmindszenten Ady-szobrot avattak. Az 1940-es évek elején szorgalmazta egy Ady-múzeum létrehozását, ez végül csak 1955-ben valósulhatott meg, és ő lett a vezetője. Itt is halt meg 1958. január 6-án, Ady állítólagos íróasztalánál ülve.

Szélesi Sándor

A sci-fi magyar útja

Szélesi Sándor (1969, Budapest) hétszeres Zsoldos Péter-díjas sci-fi-, fantasy- és thrilleríró, forgatókönyvíró, szerkesztő, közel harminc megjelent regény szerzője. 2007 szeptemberében a koppenhágai Eurocon találkozón megkapta az European Science Fiction Society legjobb szerző díját, mint az év legjobb európai sci-fi-írója. Legutóbbi műve: Kincsem (Könyvmolyképző, Szeged, 2017).

Már négy évtizeddel ezelőtt az a mondás járta a tudományos fantasztikummal foglalkozók között Magyarországon, hogy a sci-fi definiálása a műfaj művelőinek kedvelt teremsportja. Aranyos poénnak tűnt, amelynek igazságtartalma nagyobb volt, mint a viccfaktora, de akkortájt ezt kevesen fogták fel igazán.

A science fiction angolszász gyökerű irodalmi műfaj, amelyet a 20. század tudományos és társadalmi változásai legalább olyan erősen formáltak, mint az irodalmi áramlatok. Meghatározása akkor sem lenne könnyű, ha a többi irodalmi műfajhoz hasonlóan nagyjából leírható lenne formai vagy tartalmi jellemzőkkel, ám mivel ezek (is) változtak a sci-fi története során, ezért a műfaji besorolás sokszorosan nehéz. A definíciós kísérletek a hetvenes években angolszász nyelvterületen három intézmény felől indultak el: egyaránt definiálta a maga számára az akadémiai irodalomtudomány, a kereskedelmi könyv- és magazinkiadás, illetve a szokásközösség. Az az évtized az első SF-elméleti munkák születésének időszaka, és bár egy formalista megközelítés vezetett el az első tudományos sci-fi definícióhoz, ezzel párhuzamosan megjelent egy új nézőpontú műfajelmélet is, amely a történetiséget kezdte hangsúlyozni a műfajok rendszerében. Részben a paradigmaváltás hatására az éppen csak gyerekcipőben járó sci-fi önmaga definiálására elkezdte felkutatni az irodalmi előzményeit. Azonban ez a megközelítés ugyanúgy nem vezetett egyértelmű meghatározáshoz, ahogy a formalista sem, valójában egyik sem tudott megnyugtató választ adni arra, mi a science fiction.

Magyarországon nem hogy elméleti kutatás nem folyt ebben az időszakban, mint az angolszász területeken, Angliában vagy Amerikában: itthon *de facto* nem létezett SF-könyvkiadás sem. A második világháború után elszórtan jelentkező magyar tudományos fantasztikus szövegek szerzői ugyanis vagy az ifjúsági irodalom művelői – Tőke Péter, Rónaszegi Miklós, Bogáti Péter – voltak, vagy a „magas” irodalom felől érkeztek, és csak rövid kirándulást tettek e műfaj területére: Lengyel Péter, Tandori Dezső, Hernádi Gyula. Néha „bekérezkedett” egy-egy tudós is a pályára, mint a csillagász Kulin György, vagy a biológus Dévényi Tibor. Irodalmi alkotásaikra azonban nem került rá a sci-fi címke, és azok egyáltalán nem korreláltak sem az angolszász, addig már kanonizált sci-fivel (sem témákban, sem irányzatokban, intézményrendszerben, kiadói struktúrában